

กระบวนการปรับใช้ความรู้การทำเกษตรผสมผสานของชุมชน

และเกษตรกร: กรณีศึกษา บ้านหนองกระโดนมน

อ.หนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี

A process of knowledge application in integrated farming
practices of community and farmers: A case study of Ban
Nong Kradon Mon, Nong Yasai District, Suphanburi Province

นิรันดร์ ยิ่งवाद¹

Nirun Yingyuad

ประสงค์ ตันพิชัย²

Prasong Tanpichai

สันติ ศรีสวนแดง³

Sunti Srisuantang

วีรฉัตร สุบัญญัติ⁴

Weerachat Soopunyo

Abstract

This qualitative research aimed to study a process of knowledge application in integrated farming practices of community and farmers. Ban Nong Kradon Mon, Nong Yasai District, Suphanburi Province was selected as a case

¹นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน

Doctoral Program in Human and Community Resource Development, Faculty of Education and Development Sciences, Kasetsart University, Kamphaeng Saen Campus, Nakhon Pathom

²⁻³ภาคิวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน

Department of Human and Community Resource Development, Faculty of Education and Development Sciences, Kasetsart University, Kamphaeng Saen Campus, Nakhon Pathom

⁴ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department of Lifelong Education, Faculty of Education, Chulalongkorn University

study. Data were collected from group in-depth interview with 5 community leaders purposively selected at a community level. In addition, individual in-depth interviews with 7 farmers selected using typical sampling and template sampling techniques from those who have actually practiced integrated farming. Qualitative data analysis was used through unitizing, categorizing, and template-based approaches.

The results showed that the process of knowledge application in integrated farming practices at a community level was a learning process aiming to solve agricultural problems with appropriate solutions. Community leaders have a major role in building up a learning process through community forums, causing learning participation in developing integrated farming patterns appropriate to the community context. At the same time, individual farmers used a learning-by-doing process for applying and extending knowledge in their integrated farming practices. The learning process of farmers provided them with expansive knowledge and greater carefulness in the way of practices in consistent with the context of farming areas contributing to agricultural sustainability.

Keywords: process of knowledge application, integrated farming, agricultural sustainability

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการปรับใช้ความรู้การทำเกษตรผสมผสานของชุมชนและเกษตรกร โดยผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงในระดับชุมชนจากกลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน และการ

สัมภาษณ์แบบเจาะลึกเฉพาะรายจากเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงโดยการสุ่มจากกรณีศึกษาทั่วไป และสุ่มตัวแบบการทำเกษตรผสมผสาน จำนวน 7 คน การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการสกัดหน่วยข้อมูล การจัดกลุ่มข้อมูลและการวิเคราะห์เนื้อหาแบบอิงตัวแบบ

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำการเกษตรผสมผสานในระดับชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและแสวงหาทางออกที่เหมาะสมในการเกษตร ผู้นำชุมชนมีบทบาทหลักในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านเวทีประชาคม ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อพัฒนารูปแบบการเกษตรผสมผสานที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ในขณะเดียวกันระดับเกษตรกรอาศัยกระบวนการเรียนรู้แบบปฏิบัติจริงเพื่อปรับใช้และต่อยอดองค์ความรู้ในการทำการเกษตรผสมผสาน กระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรก่อให้เกิดความรอบรู้และความรอบคอบในวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ และนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม

คำสำคัญ: กระบวนการปรับใช้ความรู้ เกษตรผสมผสาน ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม

บทนำ

เกษตรกรรมมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของมนุษยชาติ รูปแบบเกษตรกรรมได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากเงื่อนไขเฉพาะภายในท้องถิ่น เพื่อตอบสนองความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เกษตรกรจึงเน้นสร้างผลผลิตที่หลากหลายให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ขณะเดียวกันก็พัฒนาระบบการผลิตให้มีความหมายในทางวัฒนธรรมเพื่ออรรถาธิบายร่วมกันเป็นชุมชนให้มั่นคง เกษตรกรรมจึงเป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญา ต่อมาเมื่อสังคมเกษตรกรรมมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมากขึ้น กอปรกับบริบทเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมโลก รูปแบบการทำเกษตรจึงถูกกำหนดให้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของการพัฒนาสู่ความทันสมัยจากประเทศตะวันตก (ไพบูลย์ เสงสุวรรณ และคณะ 2547, น. 11; มุลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน, 2547) ส่งผลให้ภาคการเกษตรไทยได้พัฒนาไปสู่การเกษตรแผนใหม่ ประกอบด้วยการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า การใช้พันธุ์พืชที่พัฒนาขึ้นมาใหม่การใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช ตามแนวทาง

ของ “การปฏิวัติเขียว” ที่มีความเชื่อว่าสามารถเพิ่มผลผลิตทางอาหารต่อพื้นที่ได้มาก และสามารถสร้างรายได้ที่เพิ่มขึ้นให้กับเกษตรกรด้วย (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2551, น. 62-63)

ในขณะที่เดียวกันถ้าหากพิจารณาถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรจากการทำเกษตรกรรมกระแสหลักกลับพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยากจนและมีหนี้สินจำนวนมาก กระบวนการผลิตมีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีอย่างต่อเนื่องและปริมาณมาก ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและสุขภาพของผู้ผลิตหรือผู้บริโภคตลอดจนระบบนิเวศธรรมชาติ (พีรชัย กุลชัย และ ปัญญา หมั่นเก็บ 2548, น. 208) จากความตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น ประกอบกับกระแสตื่นตัวทางด้านสิ่งแวดล้อมและกระแสตื่นตัวด้านสุขภาพของผู้บริโภค ได้ก่อให้เกิดแนวความคิดของการเกษตรโดยสร้างผลผลิตที่อิงความสมดุลของสภาพแวดล้อม ไร่นาในระยะยาว กลายเป็นการเกษตรทางเลือกที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรและชุมชน เรียกว่า “ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน”

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบของการผลิตที่มีการผสมผสานกับปรัชญาที่เป็นรากฐานของความตระหนักต่อคุณค่าของสังคม สิ่งแวดล้อม และความสัมพันธ์ในระบบนิเวศธรรมชาติ (Richard, 1990, pp. 3-4; Rod MacRae, 2009, pp. 1-2) รวมทั้งเป็นความสามารถของระบบที่รักษาประสิทธิภาพการผลิตให้ดำรงอยู่ได้ เกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวในวิถีชีวิตจนกลายเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม การทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืนจึงมิใช่การปล่อยทุกอย่างให้เป็นไปตามธรรมชาติหรือการปฏิเสธปัจจัยจากภายนอกอย่างสิ้นเชิง สำคัญน่าจะอยู่ที่การเรียนรู้เท่าทันเพื่อปรับวิถีของตนเองและวิถีของการเกษตรให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนในสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงของสังคมและโลก (วิฑูรย์ ปัญญากุล 2551, น. 87) ปัจจุบันได้มีการกำหนดรูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ 5 รูปแบบ ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรผสมผสาน

หากกล่าวถึงระบบเกษตรผสมผสานจัดเป็นระบบเกษตรกรรมที่เกษตรกรมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการสั่งสมองค์ความรู้และภูมิปัญญาชาวบ้านเกษตรผสมผสานเป็นระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกันโดยกิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด สร้างความสมดุลต่อสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องและการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติระบบเกษตรผสมผสานจึงมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้เกิดความมั่นคงด้าน รายได้ลดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอก และเกษตรกรมีอิสระในการดำรงชีวิต (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2535, น. 105-106) จะเห็นได้ว่า วิธีการปฏิบัติจริงของเกษตรผสมผสาน ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนแต่สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในพื้นที่แต่ละแห่งได้ตาม ความสามารถและศักยภาพของเกษตรกร (เดชา ศิริภัทร, 2551, น. 70-72) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ กระบวนการในการปรับใช้ความรู้คือการนำความรู้ไปปฏิบัติ เป็นการกระทำเพื่อนำความรู้ มาใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหา ภายใต้บริบทหนึ่งๆ ของชุมชน เกิดการสังสมประสบการณ์ และองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง และพบว่าชุมชนมีกลไกในการจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงกัน ระหว่างตัวเกษตรกร เครือข่ายชุมชนและองค์กรภายนอก (รัตนา โตสกุล และคณะ, 2548) จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานมีความสำคัญที่จะนำไปสู่ ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมของเกษตรกรและชุมชนได้

ชุมชนบ้านหนองกระโดนมน ต.หนองโพธิ์ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี เป็นชุมชน หนึ่งที่ประสบปัญหาจากเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ต่อมาชุมชนโดยกลุ่มผู้นำชุมชนได้แสวงหา วิธีการในการทำการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม ผ่านการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันชุมชนรวมทั้งการสร้างเครือข่ายกับองค์กรทั้งภาครัฐและ เอกชนจนประสบความสำเร็จ และได้มีการขยายผลโครงการเกษตรผสมผสาน 1 ไร่แก้จนวิธี คนพอเพียง ปัจจุบันมีเกษตรกรในระดับบุคคลสามารถประสบความสำเร็จในการทำเกษตร ผสมผสานและสามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าพื้นที่นี้มีกระบวนการปรับใช้ความรู้ เกี่ยวกับเกษตรผสมผสานที่เป็นต้นแบบสำหรับชุมชนอื่นๆ ได้ โดยมีคำถามวิจัยว่า ชุมชนและ เกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน ต.หนองโพธิ์ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี มีกระบวนการปรับใช้ความรู้การทำเกษตรผสมผสานสู่ความยั่งยืนทาง เกษตรกรรมอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบนฐานของ กระบวนการเรียนรู้ในบริบทของความเปลี่ยนแปลงในกระแสโลกาภิวัตน์

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษากระบวนการปรับใช้ความรู้การทำเกษตรผสมผสานสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมของชุมชนและเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน ต.หนองโพธิ์ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี

นิยามศัพท์

กระบวนการปรับใช้ความรู้ หมายถึง กระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การส่งเสริมประสบการณ์และการต่อยอดความรู้ในวิธีการปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทในการทำเกษตรผสมผสานของชุมชนและเกษตรกรเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม

เกษตรผสมผสาน หมายถึงระบบการเกษตรที่มีการปลูกพืชและมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่เดียวกันโดยกิจกรรมการผลิตมีความเกี่ยวเนื่องต่อกันอย่างมีประสิทธิภาพ จุดเน้นคือการใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดและสร้างความสมดุลต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม หมายถึง การผลิตทางการเกษตรที่ตอบสนองต่อความจำเป็นและต้องการของมนุษย์โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรได้ในระยะยาว ลดการพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกและมีความมั่นคงทางด้านรายได้ นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและการพึ่งตนเองของชุมชน

วิธีการศึกษา

พื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยได้เลือกกรณีศึกษาในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน หมู่ที่ 11 ต.หนองโพธิ์ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี เนื่องจากเป็นชุมชนที่เคยประสบปัญหาจากเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ต่อมาชุมชนโดยกลุ่มผู้นำชุมชนได้แสวงหาวิธีการในการทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรม ผ่านกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกันในชุมชนและได้มีการขยายผลสู่เกษตรกรในระดับบุคคลจนสามารถพึ่งพาตนเองได้

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย 2 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มผู้นำชุมชนประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐ ในการส่งเสริมการเกษตรในชุมชน รวมจำนวน 5 คน โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง

2. กลุ่มเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริง ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้านและเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน จ.สุพรรณบุรี และเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง จำนวน 7 คน โดยการสุ่มจากกรณีศึกษาทั่วไป (typical sampling) และสุ่มตัวแบบ (template sampling) การทำเกษตรผสมผสานตามเกณฑ์ดังนี้ 1) เป็นเกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานมาไม่น้อยกว่า 10 ปี ซึ่งสอดคล้องกับการแพร่ขยายของแนวคิดเกษตรแบบผสมผสานภายใต้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา 2) ชุมชนและคนทั่วไปให้การยอมรับและยกย่องให้เป็นผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านในด้านเกษตรกรรม 3) เป็นผู้แสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลาด้วยการทดลองและปฏิบัติจริง และสามารถปรับใช้ความรู้ในการทำการเกษตรแบบผสมผสานที่เหมาะสมกับบริบทจนประสบความสำเร็จ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง 7 คน มีคุณสมบัติตรงตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดทุกประการและผู้วิจัยได้มีการตรวจสอบยืนยันจากกลุ่มผู้นำชุมชนและฐานข้อมูลของชุมชนที่มีการรวบรวมไว้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในระหว่างเดือนมกราคม-พฤศจิกายน พ.ศ.2557 โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์เชิงลึกเฉพาะราย (In-depth interviewing) ในระดับชุมชนจากกลุ่มผู้นำชุมชนและระดับเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) มีการตรวจสอบความเที่ยงตรงในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าในลักษณะต่างวิธีการ (methods triangulation) เพื่อตรวจสอบยืนยันข้อมูลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การตรวจสอบยืนยันข้อมูลการสัมภาษณ์จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล การวิเคราะห์จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในภาคสนาม รวมทั้งการคืนข้อมูลให้กับชุมชนเพื่อร่วมการตรวจสอบความถูกต้องและการเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วนจากผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการสกัดหน่วยข้อมูล การจัดกลุ่มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกเฉพาะราย การวิเคราะห์เนื้อหาแบบอิงตัวแบบ (template approach) เพื่อให้ได้กระบวนการในการปรับใช้ความรู้การทำเกษตรผสมผสานสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมและนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive analysis)

ผลการศึกษา

กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับชุมชน

การศึกษาระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับชุมชน ผู้วิจัยได้เลือกกรณีศึกษาหมู่บ้านหนองกระโดนมน ต.หนองโพธิ์ อ.หนองหญ้าไซ จ.สุพรรณบุรี โดยมีผลการศึกษาดังต่อไปนี้

บริบทชุมชน

บ้านหนองกระโดนมนตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2514 เนื่องจากสมัยก่อนในชุมชนมีหนองน้ำกว้างใหญ่ลักษณะโค้งมน และมีต้นกระโดนขึ้นอยู่รอบๆ เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกว่า “หนองกระโดนมน” มีพื้นที่ 4,500 ไร่ ภูมิประเทศของหมู่บ้านหนองกระโดนมนพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม อยู่ในเขตชลประทานของโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว (ภาพประกอบ 1) ดินมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทรายประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ไถนา ปลูกข้าว รับจ้าง และทำเกษตรทั่วไปในครัวเรือนเพื่อการบริโภค จำนวนประชากรจากข้อมูลปี พ.ศ.2556 จำนวน 125 หลังคาเรือนรวมประชากรทั้งหมด 442 คนการตั้งบ้านเรือนอยู่แบบกระจัดกระจายเป็นกลุ่มๆ ทั่วหมู่บ้าน บ้านหนองกระโดนมนเป็นหมู่บ้านนำร่องภายใต้โครงการพัฒนาตัวชี้วัดสีเขียวในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน โดย UNDP (United Nation Development Program)และเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้วิถีพอเพียง (ภาพประกอบ 2)

ภาพประกอบ 1 เส้นทางโครงการส่งน้ำและ
บำรุงรักษากระเสียวที่ผ่านเข้าหมู่บ้าน
ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัยวันที่ 27 มิถุนายน 2557

ภาพประกอบ 2 หมู่บ้านนำร่องภายใต้โครงการ
พัฒนาตัวชี้วัดสีเขียวพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน
ที่มา: ถ่ายโดยผู้วิจัย วันที่ 27 มิถุนายน 2557

วิถีเกษตรกรรมของชุมชนก่อนยุคปฏิวัติเขียว

วิถีเกษตรกรรมในอดีตของบ้านหนองกระโดนมนนับตั้งแต่สมัยก่อนที่ประเทศไทยจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเป็นยุคก่อนที่จะมีการปฏิวัติเขียว บ้านหนองกระโดนมนยังเป็นหมู่บ้านเล็กๆและต่อมามีคนจากภายนอกพื้นที่เริ่มอพยพเข้ามาทำไร่ปลูกอ้อยและมันสำปะหลัง วิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมทำเกษตรเพื่อการยังชีพและพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตได้สอดคล้องอย่างลงตัวกับธรรมชาติ ดังพรรณนาของคนในพื้นที่ที่กล่าวว่า

“พื้นที่ในอดีตก็จะเป็นจอมปลวก ไร่มัน ไร่อ้อย วิถีชีวิตชาวบ้านก็จะเป็นแบบดั้งเดิมอยู่เขามีวิถีชีวิตแบบพอเพียง ดำเนินชีวิตแบบพอกิน พออยู่ พอใช้ พอร่มเย็น ตรงตามแนวทางของพระเจ้าอยู่หัวเลย”

(ทรงพล แสงสว่าง, สัมภาษณ์ 8 กรกฎาคม 2557)

ยุคปฏิวัติเขียว: ห้วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลง

หลังจาก พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ถึงแม้ว่านโยบายของภาครัฐได้ส่งผลให้เกษตรกรหลายพื้นที่ของประเทศไทยเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแต่ชุมชนบ้านหนองกระโดนมนช่วง พ.ศ.2504-2519 ยังคงวิธีการเกษตรแบบดั้งเดิมเนื่องจากบ้านหนองกระโดนมนในช่วงนั้นยังเป็นพื้นที่ชนบทห่างไกลการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของนโยบายภาครัฐยังมีน้อยห้วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงของบ้านหนองกระโดนมน อยู่ในระหว่าง พ.ศ.2520-2524 เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงการชลประทานกระเสียว ดังทรงสนะที่ว่า

“พอมีการพัฒนามีคลองส่งน้ำเขื่อนกระเสียวเข้ามาพร้อมกับเครื่องจักร เครื่องท่อนแรง ปุ๋ยหยูกยา วิถีชีวิตก็เปลี่ยนไปจากการทำนาช่วงฤดูฝนอย่างเดียว เริ่มทำนาปีละ 2-3 ครั้งใช้น้ำคลองชลประทาน โคกดอนถูกแปรสภาพเป็นนาเพื่อเอาพื้นที่มาให้ได้ผลผลิตให้มากที่สุด”

(วิชัย ภูซัง, สัมภาษณ์ 4 กรกฎาคม 2557)

หลังจาก พ.ศ.2530 บ้านหนองกระโดนมนได้เข้าสู่การเป็นหมู่บ้านที่ทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอย่างเต็มรูปแบบเกษตรกรมีรายได้เพิ่มมากขึ้นและคนนอกพื้นที่ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพในหมู่บ้านมากขึ้น จึงกล่าวได้ว่าช่วงนี้เป็นช่วงยุคทองของเกษตรเชิงเดี่ยวบ้านหนองกระโดนมนซึ่งตรงกับยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงในหลายพื้นที่ของประเทศไทยด้วย

ห้วงเวลาแห่งปัญหา: การผลิตเข้มข้น ผู้คนขัดแย้ง สุขภาพแย่

จากการปรับเปลี่ยนรูปแบบเกษตรกรรมตามแนวทางของการปฏิวัติเขียวในช่วงเริ่มต้นเป็นสิ่งที่เกษตรกรต้องการและเห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าวเพราะเป็นการสร้างรายได้จากการขายผลผลิตที่มากขึ้น รายได้ที่เพิ่มขึ้นนำมาสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นแต่เนื่องจากการพัฒนาได้นั้นเพียงมิติเดียว คือมิติทางด้านเศรษฐกิจ แต่ไม่ได้เน้นในมิติทางสังคมวัฒนธรรมซึ่ง

เป็นรากเหง้าของวิถีชีวิตในชนบท สรุปได้ว่า “เกษตรเชิงเดี่ยว รายได้ดี มีแต่ปัญหา”ซึ่งปัญหาดังกล่าวก็ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังทรงสนะของผู้เฒ่าที่ว่า

“พืชเชิงเดี่ยวขอให้ได้ผลผลิตอย่างเดียว ส่งผลให้เกษตรกรมี
ปัญหาด้านสุขภาพ มีโรคภัยไข้เจ็บ เกษตรกรไม่มีภูมิคุ้มกัน
เกี่ยวกับเรื่องอาหารการกินและการเก็บเมล็ดพันธุ์ มัวทำขาย
อย่างเดียวไม่รู้เลยว่ารายจ่ายที่เป็นเงาตามหลังมีอะไรบ้าง”

(วิชัย ภูซัง, สัมภาษณ์ 4 กรกฎาคม 2557)

โครงการชลประทานเขื่อนกระเสียวเป็นการสร้างระบบชลประทานเพื่อรองรับนโยบายของภาครัฐในการพัฒนาการเกษตรสร้างแล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2524 (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว, 2557, น. 2) การที่เกษตรกรอาศัยน้ำฝนเป็นหลักวิธีการผลิตจึงมีความสอดคล้องกับฤดูกาล แต่พอมีระบบชลประทานเข้ามา ระบบการผลิตไม่จำเป็นต้องอิงความสอดคล้องกับฤดูกาลอีกต่อไป แต่อาศัยการปิด-เปิดน้ำโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดูแลระบบชลประทาน ซึ่งมีฐานคิดแบ่งแยกจากเกษตรกรโดยมีความเชื่อว่าเกษตรกรเป็นผู้รรับน้ำเจ้าหน้าที่ทำงานตามเวลาในระบบราชการโดยไม่ได้ประเมินตามความต้องการของเกษตรกร จึงก่อให้เกิดการแย่งชิงน้ำและการลักสูบน้ำเข้าแปลงนาส่งผลให้มีความขัดแย้งขึ้นกล่าวได้ว่า “ระบบชลประทานดี มีความขัดแย้ง”

กระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาชุมชน

ปี พ.ศ.2542 เครือข่ายกองทุนเพื่อสังคม (SIF: Social Investment Fund) ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน จุดเริ่มต้น คือ การค้นหาต้นเหตุของปัญหา พบว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐมีการบริหารจัดการน้ำโดยขาดการมีส่วนร่วมจากเกษตรกร และการปล่อยน้ำแต่ละช่วงเวลาเป็นทางการมากเกินไปซึ่งไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกร จนเป็นจุดเริ่มต้นของ “โครงการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วม โดยการปรับมา “เป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นมิตร เป็นทีมงานเดียวกัน”

เพื่อให้กลไกประชาชนมาจับบทบาทในการตัดสินใจเป็นผู้ปิด-เปิดน้ำ รัฐสถานการณ์น้ำร่วมกัน ชาวบ้านมีความศรัทธาต่อเจ้าหน้าที่ชลประทานมากขึ้นและเห็นความสำคัญของบทบาทตัวเอง

จากการเข้าร่วมเครือข่ายสมาคมสุขภาพของจังหวัดสุพรรณบุรีของแกนนำหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องตรวจความสมบูรณ์ของร่างกายโดยการตรวจเลือดเพื่อค้นหาสารเคมีในร่างกาย เพราะการมีสุขภาพดีสุขภาพแข็งแรงคือพื้นฐานสำคัญของนักพัฒนาผลการตรวจระดับ สารเคมี แกนนำที่ไปจากหมู่บ้าน มีระดับสารเคมีในเลือดทุกคนโดยหนึ่งนั้นมียาระดับสารเคมีอยู่ในขั้นวิกฤติและอยู่ในขั้นต้องปรับปรุงทั้งที่จากการทำการเกษตรมีการจ้างทุกระบวนการ หลังจากนั้นในเวทีประชาคมของชาวบ้านได้พูดคุยค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาสถานการณ์ สุขภาพร่วมกัน ซึ่งจุดที่เห็นตรงกัน คือต้องปรับกระบวนการผลิตโดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เข้ามาทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี การทำให้น้ำมีคุณภาพดีเน้นเรื่องของการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ดำเนินการมาได้ในระยะหนึ่งชาวบ้านเริ่มมีสุขภาพดีขึ้นและสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้

ต่อมามีการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรที่จังหวัดอุทัยธานีทางกลุ่มผู้นำก็ได้มีโอกาส พุดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กับชาวนาจากจังหวัดนครสวรรค์ในการสนทนาได้คำตอบว่า “การเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี ควรให้ความสำคัญกับดินและต้องมีการฟื้นฟูปรับปรุงบำรุงดิน ก่อน” จากการได้คำตอบในครั้งนั้นจึงกลับมาทดลองทำผลที่ตามมาพบว่าดินมีความอุดม สมบูรณ์ดีมากและได้ผลผลิตเกินความคาดหมายทำให้คนในหมู่บ้านเริ่มกลับมาสนใจ การเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีเพราะมีผู้นำปฏิบัติจริงในเชิงประจักษ์ จนสามารถขยายผลไปสู่ ชาวบ้านในชุมชนได้ ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของวิธีการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี ต่อมามีคนจากนอกพื้นที่เข้ามาศึกษาดูงานกันจำนวนมาก ทางชุมชนจึงมีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ เกษตรอินทรีย์วิถีชุมชนหนองกระโดนมนซึ่งได้ดำเนินการเป็นรูปธรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา

การปรับใช้ความรู้ในชุมชนมีจุดเริ่มต้นจากปัญหาซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในเวทีประชาคม การศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ระหว่างชุมชน แล้วนำกลับมาพิสูจน์ ลองผิดลองถูก เชื่อมโยงกับองค์ความรู้และภูมิปัญญา

ดั้งเดิมของชุมชน และในขณะเดียวกันกลุ่มแกนนำชุมชนทำให้เห็นเป็นแบบอย่างเพื่อให้การขยายผลความสำเร็จสู่ชุมชนได้อย่างแพร่หลาย

ค้นหารูปแบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับชุมชน

จากกระบวนการค้นหารูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชน พบว่าการเกษตรต้องให้ความสำคัญกับการปรับปรุงบำรุงดิน การไม่ใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต การใช้ประโยชน์จากจุลินทรีย์ในการสร้างความอุดมสมบูรณ์ของดิน การบริหารจัดการพื้นที่ดินให้เกิดคุณค่าโดยอาศัยองค์ความรู้และภูมิปัญญา การสร้างความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรที่มีความสอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ ดังนั้น รูปแบบของการเกษตรที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนก็คือ “การเกษตรแบบผสมผสาน”

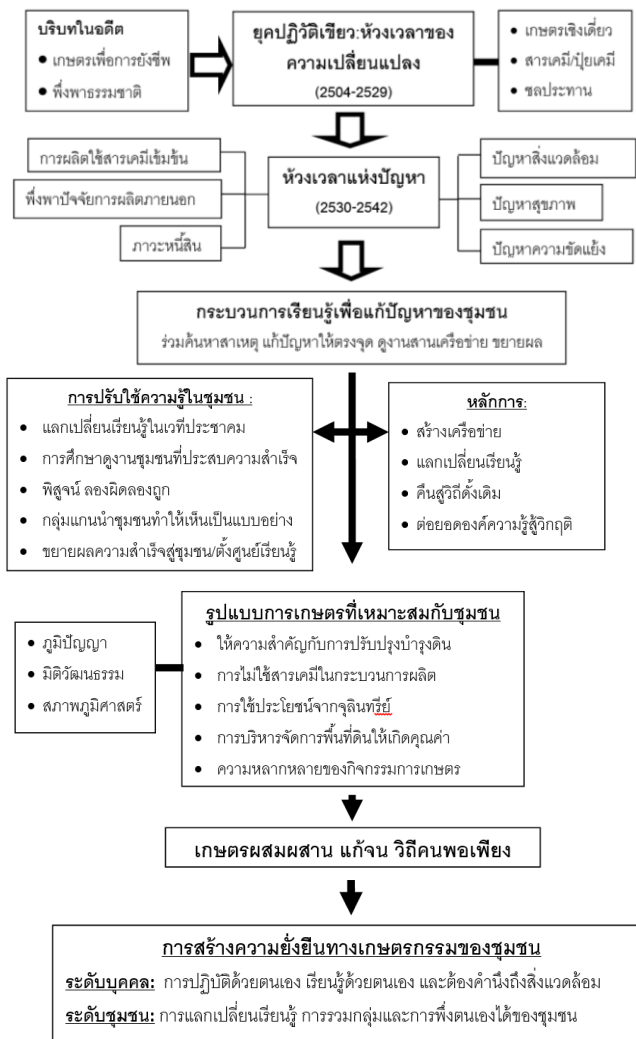
การปรับใช้ความรู้สู่แนวคิดเกษตรผสมผสานแก่จน วิถีคนพอเพียง

จากหลักการและแนวความคิดของผู้นำที่ว่าเรามีพื้นที่ของเขาโดยเฉพาะ เลยต้องคิดบริหารพื้นที่อย่างไรให้เกิดคุณค่าให้มากที่สุด ครอบครัวที่มีพื้นที่น้อยเขาก็สามารถหล่อเลี้ยงตัวเองได้ ลดต้นทุนในการผลิต อย่างน้อยแต่ละบ้านมีการทำเกษตรผสมผสานอาจจะเริ่มต้นจาก 1 ไร่ หรือ 1 งานก่อนก็ได้แล้วค่อยขยายผลต่อไป และให้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ให้คุ้มค่าให้มากที่สุด เพื่อวิถีชีวิตของตัวเองหรือครอบครัว ในครัวเรือนของผู้นำหมู่บ้านมีการทำไว้เพื่อเป็นแบบอย่างเกี่ยวกับการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ถ้ามีเหลือจะแลกเปลี่ยนกัน หากมีผลผลิตจำนวนมากจะมีการจำหน่ายหรือรวมกลุ่มกันเพื่อแปรรูปผลผลิต

เกษตรกรในหมู่บ้านที่พร้อมใจกันปรับเปลี่ยนไปสู่แนวทางของเกษตรกรรมผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนมีแนวความคิดในเวทีประชาคมที่สอดคล้องกันว่า การเริ่มต้นเป็นเกษตรผสมผสานหรือเกษตรอินทรีย์ได้ในระดับบุคคลหรือครัวเรือน แต่จะเป็นความยั่งยืนต้องมีการปฏิบัติด้วยตนเอง สัมผัสด้วยตนเอง เพื่อจะได้รับรู้ถึงปัญหาและสามารถใช้ประสบการณ์แก้ปัญหาเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง เกิดความยั่งยืนในระดับปัจเจกบุคคลเมื่อระดับปัจเจกบุคคลมีความยั่งยืนแล้วจึงขยายผลสู่การรวมกลุ่มในชุมชน ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในชุมชน ช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในวิถีของเกษตรกรรม

ยั่งยืน ต่อจากนั้นก็เป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน ระดับตำบล อำเภอ จังหวัด
สู่เครือข่ายในระดับประเทศ ถ้าสามารถทำได้ประเทศชาติก็必将มีความมั่นคงและมั่นคง

จากบริบทความเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาระบบเกษตรกรรมจากระบบ
เกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่ระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถี
การเกษตรซึ่งได้ก่อให้เกิดปัญหามากมาย แต่ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญของปัญหา โดย
กลุ่มผู้นำชุมชนและเกษตรกรได้อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาผ่าน
กระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน ที่ยึดหลักการที่ว่าร่วมค้นหาสาเหตุ แก้ให้ตรงจุด
ดูงานสานเครือข่าย ขยายผล จนสามารถค้นหาทางออกและแสวงหาแนวทางในการทำ
การเกษตรที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนและนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมได้ โดย
สามารถสรุปดังรายละเอียดในภาพประกอบ 3

ภาพประกอบ 3 กระบวนการปรับใช้ความรู้การเกษตรผสมผสานในระดับชุมชน

กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับบุคคล

การศึกษากระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับบุคคลได้ ทำการศึกษาจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ โดยในส่วนนี้จะกล่าวถึงบริบทของเกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานในระดับบุคคล และผลการศึกษากระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับบุคคล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บริบทของผู้ให้ข้อมูล

จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ พบว่าบริบทของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีลักษณะแตกต่างกัน 3 กลุ่ม ได้แก่ เกษตรกรกลุ่มผู้นำ เกษตรกรกลุ่มประชาชน ชาวบ้าน กลุ่มเกษตรกรท้องถิ่นและเครือข่าย โดยแต่ละกลุ่มมีบริบทที่แสดงถึงรายละเอียดความเป็นมาในการทำเกษตรผสมผสาน ดังรายละเอียดในตาราง 1

ตาราง 1 บริบทของเกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานระดับบุคคล

กรณีศึกษา	ความเป็นมาในการทำเกษตรผสมผสาน
1. เกษตรกรกลุ่มผู้นำ	ด้วยบทบาทของผู้นำและตระหนักถึงปัญหาความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวที่เกิดขึ้นกับชุมชนจึงได้เป็นแกนนำในการเรียนรู้จากกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จโดยทำเกษตรผสมผสานที่เชื่อมโยงกับความรู้ด้านต่างๆ เพื่อลดการใช้สารเคมี เพื่อให้ชาวบ้านเห็นเป็นแบบอย่าง และผลักดันโครงการเกษตรผสมผสานแก่จนวิถึคนพอเพียง
2. เกษตรกรกลุ่ม ประชาชนชาวบ้าน	เริ่มต้นจากปัจจัยสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และค่านิยมจัดการให้เกิดประโยชน์มากที่สุด มีการเรียนรู้และปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อทำการเกษตรผสมผสานให้มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ตนเอง

กรณีศึกษา	ความเป็นมาในการทำเกษตรผสมผสาน
3. เกษตรกรท้องถิ่น และเครือข่าย	เริ่มต้นมาจากความล้มเหลวในระบบเกษตรเชิงเดี่ยวและความจำเป็นของสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ได้เรียนรู้และปฏิบัติในการทำเกษตรผสมผสานด้วยตนเองควบคู่กับการเรียนรู้ในเวทีประชาคมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ รู้จักการปรับใช้กับความรู้สมัยใหม่ในการทำเกษตรผสมผสานที่เหมาะสมกับพื้นที่ ตามศักยภาพของตนเองและครอบครัว

2. กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับบุคคล

กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับบุคคลพบว่า เกษตรกรที่ตัดสินใจทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่บ้านหนองกระโดนมน ไม่ได้มีที่มาจากความล้มเหลวในระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวเท่านั้น แต่มีที่มาจากความจำเป็นของสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับมีพื้นที่ทำกินที่มีขอบเขตเฉพาะ ดังคำกล่าวที่ผู้นำชุมชน (วิชัย ภู่งง, สัมภาษณ์ 4 กรกฎาคม 2557) สะท้อนมาว่า “เรามีพื้นที่แค่นั้น 1 ไร่ 2 ไร่ เขาต้องหาวิธีจัดการให้คุ้มค่า” รวมทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เกษตรกรต้องการลดต้นทุนการผลิตโดยผสมกิจกรรมทางการเกษตรที่หลากหลาย และที่สำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรจากสื่อต่างๆ ดังตัวอย่างของเกษตรกรท่านหนึ่งที่ได้ดูโทรทัศน์รายการสารคดีโครงการพระราชดำริซึ่งมีวิธีการลดรายจ่ายในครัวเรือนจากการทำการเกษตร จึงเริ่มสนใจทำเกษตรผสมผสานและไปเรียนรู้จากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

กระบวนการเรียนรู้มีความสำคัญต่อเกษตรกรในการพัฒนารูปแบบและวิถีในการทำเกษตรของตนเองให้ประสบความสำเร็จ สุพรรณิ สงขวรรณ (สัมภาษณ์ 15 มีนาคม 2557) ปรากฏชุมชนด้านการเกษตรได้สะท้อนให้เห็นคุณสมบัติของเกษตรกรว่าต้อง “อ่านตัวเองออก บอกตัวเองได้ ใช้ตัวเองเป็น เห็นตัวเองชัด วิสัยทัศน์ไกล” คุณสมบัติดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรต้องเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาเพื่อที่จะเกิดความรู้และความรอบคอบ ซึ่งความรู้ของเกษตรกรต้องรู้ดิน รู้น้ำ รู้พืช รู้สิ่งมีชีวิต รู้ระบบธรรมชาติ และ

รู้เทคโนโลยี เมื่อเกษตรกรมีความรอบรู้จะก่อให้เกิดความรอบคอบในการปฏิบัติในด้านต่างๆ เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันและความมีเหตุผล การลดความเสี่ยงในการทำการเกษตร รวมทั้งวิถีปฏิบัติที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับพรศนะของเกษตรกรที่ว่า

“เกษตรผสมผสานเป็นเกษตรแห่งการพึ่งตนเอง ทำของเราเอง สอนให้เรารู้จักพอใจในสิ่งที่ตนเองทำ หาความรู้จากการทำนั้นแหละ และยังสอดคล้องกับแนวทางของพ่อหลวง สิ่งแวดล้อมก็ดี ครอบครัวก็มีความสุขด้วย”

(ภาคภูมิ อยู่สุวรรณ, สัมภาษณ์ วันที่ 25 มิถุนายน 2557)

ระบบเกษตรผสมผสานตามพรศนะของเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงจึงเป็นรูปแบบเกษตรกรรมที่ผสมผสานกิจกรรมเกษตรให้มีผลผลิตที่หลากหลาย เป็นการเกษตรแบบองค์รวมเพราะมีความเชื่อมโยงกับระบบนิเวศธรรมชาติ การเกษตรผสมผสานต้องมีการผสมผสานองค์ความรู้และผสมผสานวิธีการบริหารจัดการ เพื่อให้มีความสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ จึงจะทำให้ระบบเกษตรผสมผสานประสบความสำเร็จและนำไปสู่ความยั่งยืนได้

วิถีการปฏิบัติในระบบเกษตรผสมผสาน

จากความรู้และความรอบคอบในการทำเกษตรผสมผสานช่วยให้เกษตรกรเกิดวิถีปฏิบัติที่เหมาะสมสามารถใช้ที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ใช้แรงงานในครัวเรือนอย่างมีประสิทธิภาพ ลดการพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกสามารถพึ่งพาตนเองได้ ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติกลายเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่สั่งสม นำไปสู่การถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันในระดับบุคคลและชุมชน

การปรับใช้และการต่อยอดองค์ความรู้เกษตรผสมผสาน

ผลจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเกษตรกรก่อให้เกิดการปฏิบัติและปรับใช้องค์ความรู้โดยการทำเกษตรผสมผสานที่เชื่อมโยงกับเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบอื่นๆ เช่น การผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ การปลูกไม้ป่าพื้นเมืองผสมผสานแบบวนเกษตร เป็นต้น เกษตรกรเกิด

การปรับปรุงแบบให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และสภาพแวดล้อม และการต่อยอดองค์ความรู้ โดยการแสวงหาเทคนิคใหม่ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการประยุกต์กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การใช้ปุ๋ยเคมีควบคู่กับปุ๋ยชีวภาพ การใช้พลังงานแสงอาทิตย์ การใช้ระบบน้ำหยด การสกัดสารจากธรรมชาติเพื่อไล่แมลง เป็นต้น

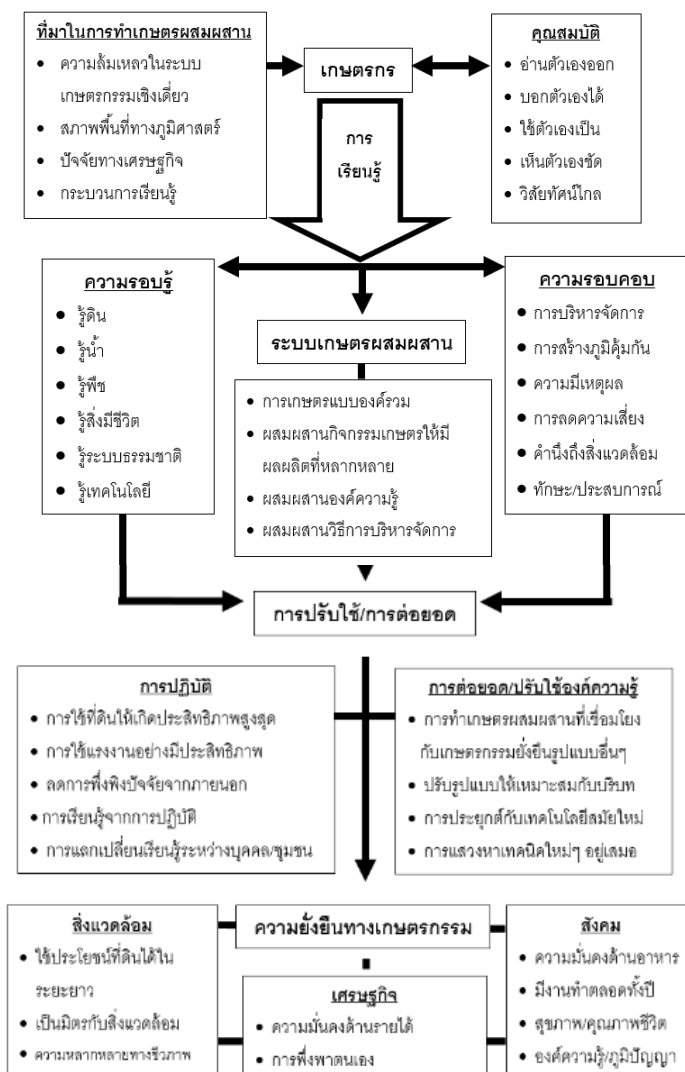
เกษตรผสมผสานกับความยั่งยืนทางเกษตรกรรม

การเกษตรผสมผสานสามารถไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมได้ กล่าวคือในมิติทางด้านเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดความมั่นคงทางรายได้และเกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองภายในครัวเรือนได้ ในมิติทางสังคม ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร เกษตรกรไม่ว่างงานมีงานทำตลอดทั้งปี ส่งผลดีต่อสุขภาพและคุณภาพชีวิต ในมิติทางด้านสิ่งแวดล้อมก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ในระยะยาว เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ และการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับธรรมชาติของเกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่ที่ว่า

“ที่ทำอยู่ทุกวันนี้ก็มีความยั่งยืนอยู่แล้ว เพราะไม่เป็นหนี้
สภาพดินเราก็ดี เราปรับปรุงเรื่อยๆ สิ่งแวดล้อมในแปลง
เกษตรเราก็ดี สุขภาพก็ดี น้ำก็ดี ที่สำคัญเราไม่ใช้ยา
สารเคมี สุขภาพเราก็ดี เหนื่อยเราก็ดัก แต่ก็ทำงานคุ้มค่า
นะ มีรายดีรายวัน รายเดือน แค่นี้ก็อยู่ได้ พึ่งตนเอง”

(ทองบ่อ เหล่าเมืองเพี้ย, สัมภาษณ์ 28 มิถุนายน 2557)

ข้อมูลสรุปกระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานในระดับเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริง ดังรายละเอียดในภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 กระบวนการปรับใช้ความรู้การเกษตรผสมผสานในระดับเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริง

การอภิปรายผล

เกษตรผสมผสานที่ความเหมาะสมกับบริบทของชุมชนสามารถนำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมได้ เนื่องจากเกษตรกรเกิดความรอบรู้และความรอบคอบในการทำการเกษตรที่จะส่งผลดีต่อวิถีปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม เกิดการพึ่งพาตนเองและมีความมั่นคงด้านรายได้ รวมทั้งความมั่นคงทางด้านอาหาร สอดคล้องกับ อภิพรพรณ พุกภักดี (2552, น. 204-206) ที่กล่าวถึงระบบเกษตรผสมผสานว่าเป็นระบบการเกษตรที่เหมาะสมกับประชากรที่มีรายได้น้อยเพื่อความยั่งยืนของชีวิต ก่อให้เกิดรายได้อย่างสม่ำเสมอแก่เกษตรกรตลอดปี มีความมั่นคงทางด้านอาหารภายในครอบครัว และการทำเกษตรผสมผสานเป็นวิถีของการทำการเกษตรที่สามารถควบคุมการระบาดของโรคและแมลงได้เป็นอย่างดี และในขณะเดียวกันกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการปรับใช้ความรู้ของเกษตรกรก็มีความสำคัญในการพัฒนาระบบเกษตรผสมผสานให้มีความสอดคล้องกับบริบทของความเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

กระบวนการปรับใช้ความรู้การทำการเกษตรผสมผสานของชุมชนและเกษตรกรมีความสอดคล้องกับทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมของ ธนพรพรณ ธาณี (2540 อ้างใน ครรชิต พุทธิโกษา 2554, น. 25-26) กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมประกอบด้วยการตระหนักรับรู้ปัญหา การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจเลือกแนวทาง การเรียนรู้เพื่อลงมือปฏิบัติ การปรับปรุงและการประเมินผล แสดงให้เห็นว่าความสำเร็จของชุมชนและเกษตรกรจากการปรับใช้ความรู้เกษตรผสมผสานที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนมีรากฐานมาจาก “กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ” และ “กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม” ซึ่งผสมผสานได้อย่างลงตัว

ขณะเดียวกันกระบวนการแสวงหาทางเลือกและการตัดสินใจทางเลือกของชุมชนและเกษตรกรในการแสวงหารูปแบบการเกษตรที่เหมาะสม ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากชุมชนและเกษตรได้ประสบปัญหาจากการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว และมีความสอดคล้องกับทฤษฎีการยอมรับนวัตกรรม ของ Rogers and Shoemaker (1971, อ้างใน จุริพร กาญจนการุณ และ วาสนา วงศ์ฉายา, 2553) ที่ระบุว่า การยอมรับนวัตกรรมเป็นการตัดสินใจที่จะนำนวัตกรรม

นั้นไปใช้อย่างเต็มที่ เพราะนวัตกรรมเป็นวิถีทางที่ดีและมีประโยชน์กว่า การยอมรับนวัตกรรมเป็นกระบวนการเริ่มต้นตั้งแต่บุคคลหรือชุมชนได้สัมผัสนวัตกรรม และถูกชักจูงให้ยอมรับนวัตกรรม เกิดการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธ จนเกิดการปฏิบัติตามการตัดสินใจและยืนยันการปฏิบัติ กระบวนการยอมรับนวัตกรรมจะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับ ตัวบุคคล ชุมชน และลักษณะของนวัตกรรมนอกจากนี้นวัตกรรมที่มีรูปแบบสอดคล้องกับสภาพสังคมจะได้รับการยอมรับได้เร็ว ดังเช่นการปรับใช้ความรู้ในการทำเกษตรผสมผสานของชุมชนและเกษตรกรจากการที่ผู้นำชุมชนไปเรียนรู้ ศึกษาดูงานจากเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จ แล้วนำมาปรับใช้เผยแพร่ในชุมชนเกิดการยอมรับอย่างรวดเร็ว เพราะมีความสอดคล้องกับวิถีเกษตรกรรมที่เป็นรากฐานของชุมชนอยู่แล้ว

กระบวนการปรับใช้ความรู้ในระดับชุมชนเพื่อค้นหาแนวทางการเกษตรที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนบ้านหนองกระโดนมน ยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ กุลธิดา ภู่มัง และ พัทธ์ชัย ศิริวงศ์ (2556) ที่ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านหนองกระโดนมน ภายใต้วาทกรรมชุมชนเข้มแข็ง กล่าวคือปรากฏการณ์ที่เด่นชัดชุมชนบ้านหนองกระโดนมนคือการรวมตัวเรียนรู้ร่วมคิดร่วมทดลองผ่านวิถีปฏิบัติการควบคู่กับวิถีชีวิต รวมถึงชุมชนมีความสัมพันธ์และความรู้ในการปรับตัวของชุมชนที่นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ในการผลิตบนพื้นฐานของการพึ่งตนเองเน้นศักยภาพความพร้อมของชุมชน เชื่อมโยงกับการทำมาหาเลี้ยงชีพตั้งแต่ระดับบุคคลระดับครอบครัวจนถึงระดับชุมชน มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ในชุมชนอย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการนำความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมและความรู้ที่ชุมชนได้รับจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนำมาพัฒนาไปสู่รูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชน

จากแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ได้อธิบายว่า สังคมจะมีการปรับตัวเพื่อแก้ปัญหาตัวเองในระยะยาวและมีความเปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กละน้อย ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมเกิดจากสมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมเพื่อให้ดำรงอย่างมั่นคง สังคมจึงเป็นระบบที่ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ประสานสอดคล้องกัน (จางง์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ 2543, น. 8-9) ดังเช่นบทบาทของผู้นำในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ในเวทีประชาคม การศึกษาดูงาน

ในกลุ่มเครือข่าย และการทำให้ชาวบ้านเห็นเป็นแบบอย่าง ส่วนบทบาทของเกษตรกรมีกระบวนการเรียนรู้จากวิถีชีวิตของตนเอง ลองผิดลองถูกจากการปฏิบัติจริงและเกษตรกรบางรายก็มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มผู้นำชุมชนแล้วนำความรู้มาปรับใช้ในการทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่ของตนเอง แต่อย่างไรก็ตามบทบาทในกระบวนการเรียนรู้ทั้งของเกษตรกรและผู้นำมีการประสานสอดคล้องกันอย่างลงตัว แสดงให้เห็นถึงการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนในการร่วมกันสร้างความยั่งยืนทางเกษตรกรรมของชุมชน

สรุปและข้อเสนอแนะ

กระบวนการปรับใช้ความรู้ในการทำการเกษตรผสมผสานในระดับชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและแสวงหาทางออกที่เหมาะสมในการทำการเกษตร โดยมีผู้นำชุมชนมีบทบาทหลักในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในเวทีประชาคม ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา การส่งคนไปอบรมดูงานและแกนนำทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง รวมทั้งการขยายผลความสำเร็จสู่ชุมชน จนได้รูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชนซึ่งก็คือรูปแบบเกษตรผสมผสานที่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเกษตรกรรมของชุมชนได้ ในขณะที่เดียวกันเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงก็มีความจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับใช้และต่อยอดความรู้ในการทำการเกษตรผสมผสาน กระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรก่อให้เกิดความรอบรู้และความรอบคอบในการทำการเกษตรที่จะส่งผลดีต่อวิถีปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม

เกษตรกรผสมผสานสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมจึงเป็นการเกษตรบนฐานของกระบวนการเรียนรู้ ดังนั้น การแสวงหารูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมเพื่อเป็นทางออกของเกษตรกรในบริบทของความเปลี่ยนแปลง เกษตรกรและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องต่างต้องแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพราะชุมชนและเกษตรกรผู้ปฏิบัติในบริบทจริง คือ ผู้สรุปเป็นคนสุดท้ายถึงความยั่งยืนทางเกษตรกรรมในพื้นที่ของตนเอง ส่วนข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ ควรเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อยกระดับองค์ความรู้เกษตรกรรมผสมผสานที่นำไปสู่ความยั่งยืนทางเกษตรกรรมจากเกษตรกรผู้ปฏิบัติจริงให้มี

ความชัดเจนมากยิ่งขึ้น และควรมีการส่งเสริมและขยายผลแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนที่เป็น
รูปธรรมให้กับเยาวชนผ่านระบบการศึกษาในทุกระดับ

เอกสารอ้างอิง

- กุลธิดา ภูมั่ง และ พิทักษ์ ศิริวงศ์. (2556). วาทกรรมการพัฒนาชุมชนบ้านหนองกระโดนมน
อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี: ถอดรหัสการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง ด้วยวิธี
วิทยา การวิเคราะห์วาทกรรม. วารสาร *Veridian E-Journal*, กลุ่มมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยศิลปากร. 6(1). 719-734.
- ครรชิต พุทธโกษา. (2554). คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์. สำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. กรุงเทพฯ.
- โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระเสียว. (2557). ประวัติโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษากระ
เสียว. สืบค้นจาก: <http://www.kraseaw.com/history.html>.
- จุรีพร กาญจนการุณ และ วาสนา วงศ์ฉายา. (2553). การยอมรับนวัตกรรมและเทคโนโลยีการเกษตร
ของชุมชนบ้านยอแหล. วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล
พระนคร. 4(1). 92-101.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ. (2543). สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เดชา ศิริภัทร. (2551). เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI).
- พีรชัย กุลชัย และ ปัญญา หมั่นเก็บ. (2548). การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรม
ยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมินิเวศน์ฉะเชิงเทรา. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.
- ไพบูลย์ เสงสุวรรณ และคณะ. (2547). รูปแบบและเทคนิคเกษตรยั่งยืน: องค์ความรู้และ
ประสบการณ์ของเกษตรกรในพื้นที่โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของ
เกษตรกรรายย่อย. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี.
- มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน. (2547). มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน เชิดชูเกียรติผู้สร้างสรรค
เกษตรกรรมยั่งยืน. กรุงเทพฯ: บริษัทวันอังคาร จำกัด.

- รัตนา โตสกุล และคณะ. (2548). *เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน*. ขอนแก่น: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ขอนแก่นการพิมพ์.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2551). *ชุมชนท้องถิ่นพัฒนากับการเกษตรแบบยั่งยืน*. บทความเนื่องในโอกาสครบ 20 ปีมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศรีเมืองการพิมพ์.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. (2535). *ไปให้พ้นยุคปฏิวัติเขียว: เบื้องหลังปัญหาการเกษตรและการแสวงหาทางเลือกใหม่*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม.
- อภิพรรณ พุกภักดี. (2552). *การปฏิวัติเขียว จากความหิวโหยสู่ความอัมเอม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- MacRae, R. (2009). *Sustainable Agriculture*. Ecological Agriculture Projects, McGill University. Retrieve from <http://eap.mcgill.ca/sustain.htm>, December 24, 2009.
- Harwood, R. R. (1990). A History of Sustainable Agriculture. *Sustainable Agricultural Systems*, Edited by Clive A. Edward. et al. Soil and Water Conservation Society, Ankeny, Iowa.

Translated from Thai

References

- Adiwattanasit, J. et al. (2000). *Sociology*. Bangkok: Kasetsart University. [in Thai]
- Buddhakosa, K. (2011). *A Complete Handbook for Development of Learning Community*. National Research Council of Thailand. Bangkok. [in Thai]
- Heangsuwan, P. et al. (2004). *Patterns and Techniques of Sustainable Agriculture: Knowledge and Experience of Farmers in a Pilot Project to Develop Sustainable Agriculture among Small Farmers*. Bangkok: Pimdee Co., Ltd. [in Thai]
- Kanjanakaroorn, J. & Wongchaya, W. (2010). Adoption of Agricultural Innovation and Technology in Yonglae Village Community. *Academic and Research*

- Journal, Rajamangala University of Technology Phra Nakhon.* 4(1): 92-101. [in Thai]
- Kraseaw Irrigation Project, Suphanburi Province. (2014). *The History of Kraseaw Irrigation Project*, Suphanburi Province. Retrieved from <http://www.kraseaw.com/history.html>. [in Thai]
- Kulchai, P. & Mhan-kep, P. (2005). *Development of Learning Process for Sustainable Agriculture among Small Farmers in the Ecological Area of Chachoengsao*. Nonthaburi: Sustainable Agriculture Foundation (Thailand). [in Thai]
- Lienjumroon, W. (1992). *Go Away beyond the Green Revolution: Behind the Problems of Agriculture and How to Seek New Alternatives*. Bangkok: Center of Technology for Society. [in Thai]
- Panyakul, W. (2008). *Local Community Development and Sustainable Agriculture*. The Article on the Occasion of the 20th Anniversary of the Local Community Development Foundation. Bangkok: Srimueang Printing. [in Thai]
- Phu-khang, K. & Siriwong, P. (2013). Discourse of Community Development at Ban-Nong- Kradon- Mon Village, Nong-Ya-Sai District, Suphanburi Province: Decoding the Development of a Strong Community with Methodology Discourse Analysis. *Veridian E-Journal, Cluster of Humanities and Social Sciences. Silpakorn University.* 6(1): 719-734. [in Thai]
- Pookpakdi, A. (2009). *The Green Revolution: From Hunger toward Fullness*. Bangkok: Kasetsart University. [in Thai]
- Siripatra, D. (2008). *The Route of Sustainable Agriculture*. Nonthaburi: BIOTHA Foundation. [in Thai]

- Sustainable Agriculture Foundation (Thailand). (2004). *A Sustainable Agriculture Exhibition: In Praise of the Persons Who Create the Sustainable Agriculture*. Bangkok: Wan-Angkan Co., Ltd. [in Thai]
- Tosakul, R. et al. (2005). *Step-by-Step Walking and Bite-by-Bite Eating: The Local Wisdom for Knowledge Management in a Community*. Khon Kaen: Khon Kaen Printing Limited Partnership. [in Thai]